

UNA CAVITAT RITUAL: LA CUEVA DEL DINERO, TOGA

Josep Lluís Viciano Agramunt
Espeleo Club Castelló

D'entre les més de 6.000 cavitats de les comarques castellonenques catalogades per l'Espeleo Club Castelló criden l'atenció unes 250 amb alguna deïxa medieval islàmica, que va des de sols indicis mínims a algun cas amb un vertader mostrari ceràmic, encara que es pot dir que en cap d'elles falta algun test d'olla, veritable fòssil guia.

Qualsevol resta d'origen antròpic és un document que té una lectura, però difícil de fer quan les circumstàncies o l'ús de la o les peces s'allunyen en el temps i s'ha perdut memòria del seu perquè o de la seua utilitat. Llavors cal intentar treure profit d'ells amb la valoració del lloc de la troballa, les senyals d'ús, etc.

L'activitat espeleològica llarga permet reunir informació i materials, i adonar-te de coses que solen passar inadvertides, com pot ser la presència d'algun test islàmic sota terra i aleshores et preguntes com i per què aquest ha arribat al món de les foscores. Penses que pot ser per un ús ramader de la cavitat, habitatge temporal, etc, però hi ha prou més del centenar d'elles que es veu clarament que van fer d'amagatall o refugi en temps insegurs. Per treure la diferència amb les altres amb restes es té en compte la situació, les seues característiques, etc, però també l'estat de les restes, testos molt trossejats en el cas dels habitatges

més o menys llargs, i testos grans, algunes vegades peces senceres o quasi, en el cas dels amagatalls. I això també et fa pensar que l'abandonament de les terrisses pot ser testimoni d'un final no massa feliç per als amagats.

Els materials, terrisses molt pobres, semblen d'un moment ben precís, tots molt pareguts però amb lleus variacions locals o comarcals, però hi ha unes poques cavitats que se n'ixen d'eixa seguida i tenen també ceràmiques de preu que cobreixen un espai de temps molt més llarg i a les quals cal buscar una lectura diferent. Llavors penses que no han fet d'amagatall i les gents que hi van deixar rastre del seu pas anaren per un altre motiu, i penses que podria ser cosa de creences, més o menys. I una mostra ben clara d'açò és la Cueva del Dinero, a Toga (Castelló).

La cavitat

Coordenada de la cavitat:

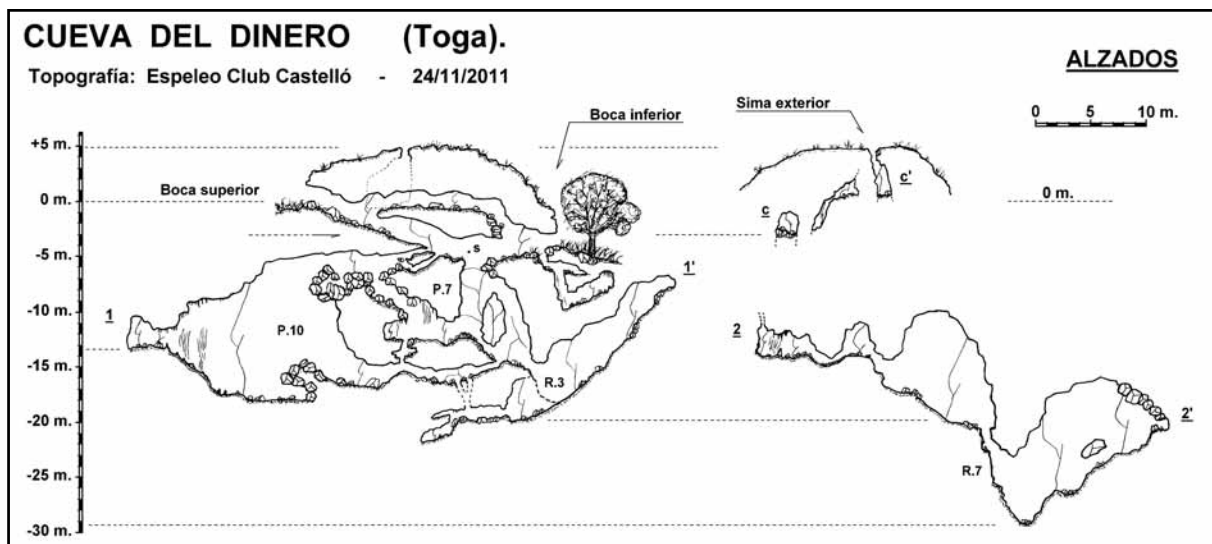
Coordenada UTM

Datum ETRS89 - Fus 30T

X: 723440 - Y: 4435895 - Z= 408 msnm.

Situació:

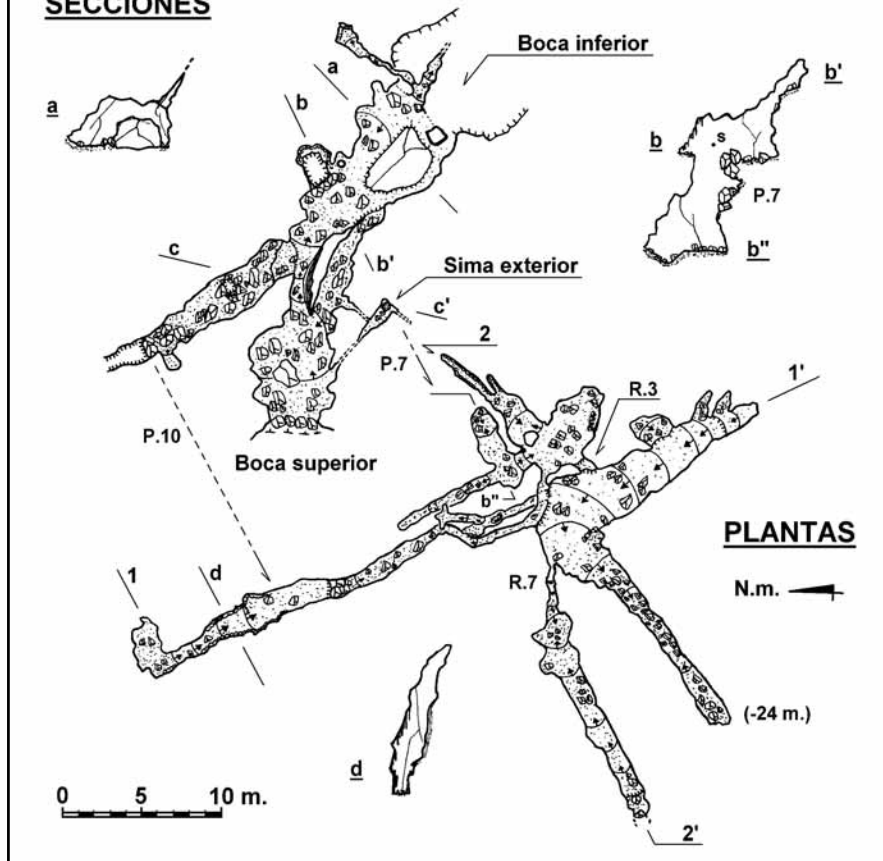
La Cueva del Dinero s'obre sobre la riba esquerra del Millars en la zona de Los Morrones davant mateix de Los Tajos, un pai-

CUEVA DEL DINERO (Toga).

Topografia: Espeleo Club Castelló - 24/11/2011

SECCIONES

satge impressionant de penya-segats que dominen la part dreta.

D'origen tectònic, té dues boques d'accés en els extrems d'una galeria d'uns 20 metres, d'E a W, amb el sòl cobert de blocs de diversos tamany i amb seguida per un avenc interior. Té un desplegament d'uns 230 metres i el desnivell total pels volts dels 30 metres. Les boques les envolta una vegetació d'arçots, argelagues, càdecs, cepells, coscollines, estepes, llentiscles o matisses, pins, romanís, savines, etc. A més en la boca oriental hi ha margallons, coscolls, arítjols i uns lledoners, el verd clar dels quals permet localitzar aquest accés amb facilitat.

En l'interior de la cavitat, a uns 5,50 metres de la boca oriental hi ha una pica treballada en la roca al peu d'una estalmita grossa, contra l'avenc interior d'uns 6 metres de caiguda. La piqueta té unes dimensions de 52 x 55 cm i una profunditat que oscil·la entre 25 i 30 centímetres. Situada apartada de la part més

il·luminada, contra el pou, té un emplaçament il·lògic, poc pràctic. Això, tenir un tamany un poc més gran que algunes de les piquetes de fer pólvora que es coneixen d'altres cavitats i estar en un punt on sòl i parets podien aportar aigua, en 24 de novembre de 2011 en tenia, poca però en tenia, fa pensar en un primer ús, que segurament va tenir, diferent del que tingué després.

El topònim Cueva del Dinero és el més conegut a Toga, alguna vegada també Cueva del Polvorín, però poques, mentre a Torre-xiva la coneixen per Cueva del Polvorista. Açò per un veí de Toga, José Górriz Expósito, que pel primer terç o poc més del segle XX feia pólvora en la pica, que com s'ha dit potser havia

tingut un altre ús. El de Cueva del Dinero podria ser degut a la troballa d'alguna moneda, segurament tirada com a ofrena al pou, com altres materials com es veurà després.

Els materials

Conta la gent que de la cavitat s'ha tret molt de material arqueològic, ceràmica sobretot, però xoca que en tota la galeria d'accés no hi ha el mínim indicatiu d'això, sols algun test de terrissa a mà. Cal fer el descens del pou interior i ací hi ha, encara, molts testos, però es nota tot molt revolt i rebuscat, primer possiblement per gents animades per la troballa d'alguna moneda, però després per interessats per la cosa arqueològica. Encara així es troben testos interessants. No falten els d'olla, cànter, canterets, etc, tots en escaldat, amb els típics retallats i raspats, colls amb canaladures, anses retorçudes, etc.

Hi ha abundància d'escaldat amb ratlles i taques d'òxid rogenc, negres d'òxid de manganès. Alguns amb una mena d'esgrafiat

Fig. 1 - Cueva del Dinero. Testos de corda seca parcial.

fet sobre la pintura negra amb incisions després de la cocció. Fet en tendre hi ha que tenen incisions, unglades, etc.

També testos recoberts d'una engalba blanca i decorats amb ratllats negres de manganes i testos de corda seca parcial, tot molt trossejat, segurament els més buscats pels visitants interessats per ceràmiques i arqueologia (fig. 1).

Hi ha menys testos vernissats i amb dibuix verd i morat. També algun testet vernissat i amb decoració amb blau de cobalt.

Al peu del pou hi ha un punt on el regalimar parietal ha soldat de concreció terra, pedres i testos. És un espai reduït que ha escapat a les rebusques. En ell hi ha una terra cendrosa d'on en una de les visites, 7.X.2007, caigué una peça metàl·lica, com una mena de daga o espaseta, que pel tamany i situació es pot considerar votiva.

La peça, de bronze, té unes dimensions de 50,9 mm de longitud total, mànec 11,3 mm, gruix 1,8 m, fulla 39,5 x 10,9 mm, gruix fulla 0,9 mm. El remat del maneguet en forma de corona amb cinc puntetes, que també es poden prendre com una forma més o menys críptica de representar una mà. Sobre la fulla, les dues cares, té incises ratlles paral·leles en zig-zag; creu aspada, també als dos costats,

contra el puny. En una de les cares l'angle que fa la ziga-zaga i el fil formen triangle, i en la part del tall hi ha una incisió petita perpendicular a ell. En el maneguet hi ha incisions en angle en un costat i com una figureta poligonal en l'altre. En aquesta cara hi ha ratllats accidentals que van del mànec a mitja fulla. El treball de la peça acaba amb un llimat pels dos costats en el puny i en la part proximal de la fulla, també entre les puntetes de la corona (fig. 2).

Sobre la seua datació, per mala sort els testos d'escaldat que l'acompanyaven són poc característics, però hi ha un parell de casos, els dos per Alacant, on se'n troben; és en les excavacions del castell de la Torre Grossa de Xixona (Azuar, 1985) i a Dénia (Azuar, 1989) i l'excavador els dóna una cronologia de finals del segle XII i inicis del XIII.

Fig. 2 - Daga votiva.

Uns comentaris

Una cavitat és com l'entrada a un món ignorat, a un lloc on hi ha les forces desconegudes que pot venerar el poble, al marge de la religiositat pública. En el territori de les cavitats sagrades ibèriques (Gil-Mascarell, 1971), la més important la cova Cerdanya, cal pensar que el poblament autòcton islamitzat tindria un pòsit cultural, uns costums del passat on coves i avencs encara formaven part de les seues creences.

Això i el terreny que envolta la Cueva del Dinero, cal tenir en compte la força del paisatge, degué motivar l'anada a la cavitat a demanar algun remei als seus mals i problemes, i tirar ofrenes i materials votius a l'avenc interior, el pou que s'endinsava en el desconegut, que quan es creu que fallen els déus públics s'acudeix als marginals o casolans.

Que avencs i coves encara seguien ocupant un lloc en les creences dels musulmans d'ací ho trobem documentat en les declaracions sobre la Cova Santa, on per anar també cristians va motivar la intervenció de la jerarquia. En la declaració del Dr. J. Valero, en 19 de gener de 1593, es diu: "... Solian acudir a dicha Cueva algunos moros y moras, y se creia que hacían allí el *azalá* por no ser vistos, o por tener devoción a dicha Cueva", (Corredera, 1970).

En un cas passat a la Cova Santa que conta el P. la Justicia es veu clarament què és el que buscaven els moriscos en les visites a la cavitat. Diu: "Isabel Sanz de la villa de las Alcu blas acudio a la santa Cueva lisiada de un pie, con otra su tia, que llevaba una hija lisiada tambien, para proseguir una novena. En el inter que importunavan con ruegos el remedio, vinieron por el dos Moros, y dos Moras. Una dellas vieja, y tan tullida, que entre los dos Moros baxò la escalera; y la otra con rezios dolores de cabeça. Luego preguntaron a voces, donde està el agua que cura? A que le respondió una Christiana con una reprehension, afeandolo mucho no preguntar primero por la Imagen de la Virgen. Hizieronle profunda inclinacion, y con el agua bañaron los pies de la Mora tullida, y a la doliente la cabeça. Aguardando el suceso las Christianas enfermas, vieron a la Mora tullida tan sana de repente, que pudo subir por si

mesma la escalera, y agradecido con prendas el favor, se bolvieron los Moros muy alegres, quedando igualmente tristes los Christianos. Y aunque resignada la voluntad, lloraron los ojos un rato en presencia de la Virgen dandole amorosas queexas, de que aquella tullida, siendo Mora, hallasse tan facil, y pronta la salud, que ellas siendo Christianas, desmerecieron muchos dias". (Justicia, 1664).

Com es veu buscaven les aigües que sanaven i res més. I ací cal recordar la pica de contra el pou en la Cueva del Dinero, i caldria veure si la piqueta de fer pólvora de la Covatilla d'Aín, una cavitat rica en aigua, també tingué dos usos. Això de l'aigua sanadora també es diu repetidament en la publicació monogràfica sobre la Cova Santa d'Altura (Fernández, Barciela, 2011).

Més cavitats rituals?

En la comarca i en les immediates hi ha més cavitats que per les restes també es poden prendre per rituals o sagrades. La més important, encara que destrossada, la Cueva de la Moma de Pavies. La destrossa de la cavitat fou obra de gents que volien explotar el que ells anomenaven "ònix", en realitat capes de carbonat càlcic de les concrecions, i les voladures van desfer l'accés, que abans diuen si era menut i estret, i les parts immediates, les més interessants pel caràcter ritual de la cova.

Això de creure que les capes de concreció són "ònix" també passà amb la Cueva del Plano i la Cueva de Cirá, les dues de Montant, amb la destrossa dels jaciments arqueològics, també.

Fig. 3 - Cueva de la Moma. Materials ceràmics.

En la Cueva de la Moma hi havia molta ceràmica, d'obra comuna i de preu, acompanyada de materials metàl·lics, com les puntes de sageta de bronze (Pérez Adelantado, Pérez Collado, Rosas, 1983), còniques allargades i amb dolleta on inserir la vareta de la fletxa, i conegudes col·loquialment com de "paperineta", tot relacionat amb unes estalagmites, la Moma i el Momo, ara trencades i tombades. Sobre la datació de les puntes se'n recollí una a la Mola, el Monte rojo o royo súper Montornés dels documents aragonesos de finals del segle XI i primers del XII (Esteve, 1994), un punt on entre altres ceràmiques hi havia corda seca parcial. La punta de sageta tenia 170 mm de longitud i 4,6 mm de diàmetre de boca de dolleta.

Ceràmiques de preu i puntes de sageta s'han de tenir en compte per classificar com a possiblement rituals altres cavitats.

Molts materials de la Moma, com els de terrissa a mà i els testos grans, són dels escombralls dels que van voler explotar les concrecions. Els materials molt trossejats són de la galeria del Momo i la Moma.

Així hi ha testos de terrissa a mà, llisos. D'olles amb el coll amb canaladures, alguns amb taques rogenques, negres, etc. Alguns testos de corda seca parcial. Uns de terrissa recoberta amb una engalba blanca i decoració de negre de manganés. Testos vernissats amb dibuix en verd i negre o morat. Hi ha un coll de canteret amb colador decorat amb ratlles i punts negres. Té uns trencats nets i és de dol-dre que una peça que es trobaria sencera o quasi, es trencara sense més motiu que la poca base cultural de qui ho va fer (fig. 3).

A Aiòder la Cueva del Barranco del Olmo té indicis d'haver fet d'amagatall o refugi en temps del bronze, medievals islàmics i en la guerra passada (Viciano, 2007). D'accés amagat, té una sala propera a la boca, on entre testos d'escaldat medieval hi havia una punta de sageta de ferro, mal conservada i recoberta de concreció. Té una longitud de 67,4 mm i el diàmetre de la boca de la dolleta és de 6,4 mm. Falten testos de ceràmiques de preu.

Fig. 4 - Cova de Mahoma. Mostres de ceràmica i punta de sageta.

La cova de Mahoma, a Suera, és una cavitat no massa gran, descendent, amb una paret de pedra seca que fa repeu i desvia l'accés a la dreta. Encara que poc, en ella si que hi havia testos de corda seca parcial i com una mena de corda seca total, testos de terrissa amb una engalba blanca sobre la que hi ha decoració en negre, testos d'olla, canteret, etc. Entre ells hi havia una punta de sageta de bronze, despuntada per trencat. Té una longitud de 94,5 mm i el diàmetre de boca de la dolleta és de 5,7 mm (fig. 4).

Hi ha testos grans, la majoria de fons, deixats a l'exterior per alguna visita feta fa alguns anys, si fem cas de la terra i la matèria vegetal que els cobria.

A terme del Castillo de Villamalefa hi ha la Cueva Redonda, cavitat oberta en un penya-segat a uns 10 a 15 metres del sòl. Té un accés delicat però factible: en una curta escalada d'uns 8 metres s'arriba a una cingleta i per ella, en uns 25 metres, arribes a la cavitat lateralment (fig. 5). La cova no sobrepassa els 50 metres de recorregut. Com sol passar amb cavitats properes a ratlles de terme, té més d'un topònim. Ella i la seua immediata Cueva Negra es coneixen en la part de parla valenciana per les Coves Negres o les Coves Fondes. Té restes d'haver fet de refugi en temps revolts del bronze, ibèrics, medievals islàmics i la guerra civil (Viciano, 2007). Hi ha testos d'obra aspra: olles, càneters, etc. Escaldat amb engalba blanca i decoració de ratlles negres. Testos vernissats en verd. Test de corda seca total de bandes blanques i verdes.

Fig. 5 - Cueva Redonda. Boca en el pany rocós.

En la Cueva del Toro de l'Alcúdia de Veo, cavitat negada relacionada amb la immediata Fuente de la Chelva, es recollí una punte de bronze despuntada per desgast, pràcticament sols la dolleta. Té una longitud de 33,2 mm i el diàmetre de boca de la dolleta és de 6,5 mm.

A terme d'Artana la cova de Tronc té un bon accés, amb una sala i seguida estreta que dona a la sala més important de la cavitat. En l'entrada, a uns 5 metres de la boca, a la dreta i en una mena de graó a uns 2,50 metres del sòl, hi ha uns treballs en la roca, com una regateta de 2,40 metres que recull l'aigua que pot escórrer la paret i la porta a una basseta allargada, 86 x 30 cm (fig. 6). Per més avall d'ella, en la mateixa roca, hi ha picats tres graonets per accedir a la basseta amb facilitat. És poca cosa per ser un lloc d'abastiment d'aigua i es pot pensar que és per l'altre ús, el ritual o sanador. Tot el conjunt té molt marcats els senyals del punxó, pot ser per una factura no tan vella com es pot pensar, però també per un reavivament d'uns treballs que ja existien.

En la cavitat s'han trobat testets de corda seca parcial i ratlles de negre de manganés

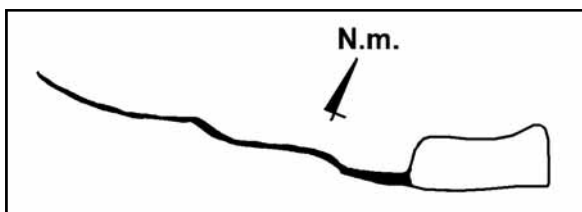

Fig. 6 - Cova de Tronc. Dibuix de la basseta.

que completen la decoració.

Qualsevol treball d'espeleologia millora amb la col·laboració d'amics i companys, que és el cas d'aquest article, i cal agrair-ho a Màxim Albella, Jesús Almela, Lluís Almela, Joaquín Arenós, Santiago Cantavella, Marcos Pérez, Andrés Sánchez, Innocenci Sarrión i sobretot a Amèlia Cervera, que entre altres coses ha sofert les escampades de paperam.

Bibliografia

- AZUAR, R. (1985): "Castillo de la Torre Grossa (Jijona)", Catálogo de Fondos del Museo Arqueológico, I. Diputación Provincial de Alicante.
- AZUAR, R. (1989): "Denia Islámica. Arqueología y Poblamiento". Diputación Provincial de Alicante.
- CORREDERA, E. (1970): "El Libro de la Cueva Santa".
- ESTEVE, F. (1994): "Els aragonesos a Castelló en temps de Pere I", boletín Sociedad Castellonense de Cultura, LXX. Castelló de la Plana.
- FERNÁNDEZ, J.; BARCIELA, V. (2011): "Los graffiti rupestres y su aportación a la Historia del Santuario", Cueva Santa. Exploración y estudio del medio subterráneo, Publicaciones del Santuario de la Cueva Santa .
- GIL-MASCARELL, M. (1971): "Yacimientos ibéricos en la Región Valenciana. Estudio del poblamiento", (resumen de la Tesis Doctoral). Imprenta Doménech, Valencia.
- JUSTICIA, J. de la (1664): "Historia de la Virgen de la Cueva Santa". Reedición en facsímil por la editorial París-Valencia (2003).
- PÉREZ ADELANTADO, A.; PÉREZ COLLADO, J.; ROSAS, M. (1983): "La Cueva Moma (Pavías). Una cueva refugio en el Alto Palancia", butlletí núm. 3, p. 38 - 39, Associació Arqueològica de Castelló Llansol de Romaní.
- VICIANO, J. L. (2007), "Amagaments en cavitats a la guerra de 1936/39", BERIG, núm. 8, p. 61 - 80. Espeleo Club Castelló. Castellón de la Plana.